

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaş¹

DOI: 10.26466/opus.936133

*

Mehmet Melik Kaya* – Baykal Biçer**

* Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eskişehir/Türkiye

E-Posta: kymelik@gmail.com

ORCID: [0000 0001 5556 2260](https://orcid.org/0000-0001-5556-2260)

** Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya/Türkiye

E-Posta: baykal.bicer@dpu.edu.tr

ORCID: [0000 0003 1494 6975](https://orcid.org/0000-0003-1494-6975)

Öz

Vatandaşlık eğitimi; bir toplumun haklarını, sorumluluklarını öğrenmesi, bireyin toplum içerisindeki rolünün belirlenmesi ve devletlerin yetiştirmek istediği vatandaş modelini ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumsal bir mühendislik aracı olarak öğretim programları ve ders kitapları kullanılmıştır. Bu dönemde Türk toplumu reaya statüsünden hakları anayasa ile teminat altına alınan vatandaşlar topluluğuna dönüşmüştür. Hem Osmanlı müktedirleri hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni inşa eden kurucu kadrolar vatandaşlık eğitimi programları ve ders kitapları aracılığı ile hem idealliyi vatandaşlar hem de kendi ideolojileri doğrultusunda itaatkâr/pasif vatandaşlar yetiştirmek istemişlerdir. Bu çalışmada temel amacı vatandaşlık yeterlilikleri kazandırmak olan vatandaşlık eğitimi dersinin, öğretim programları ve ders kitapları aracılığı ile Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan süreçte oluşturulmak istenen yurttaş profilini ele almaktır. Araştırma tarihsel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk toplumundaki vatandaşlık algısı haklar temelinde itaatkâr/pasif vatandaşlıktır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise ulusal bir çizgide itaatkâr/pasif vatandaşlar yetiştirilmek istenmişse de eğitimdeki asıl ulusallaşma 1930'lu yıllardan sonra tam anlamıyla kendini göstermiştir. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen süreçte vatandaşlık eğitimi programlarında ve ders kitaplarındaki temel gaye evrensel ve ulusal ahlaki değerler ile bezenmiş, devlet yönetimi, çevre, sağlık ve ekonomik farklılıklar kazanmış yurttaşlar yetiştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Meşrutiyet, Vatandaşlık, Eğitim, Ders Kitapları, İyi Vatandaş.

¹ Bu makale II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e (1908-1961) vatandaşlık dersi öğretim programlarının değişimi ve ders kitaplarına yansımaları adlı doktora tezinden üretilmiştir (Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Dumlupınar Üniversitesi, Prof. Dr. Baykal Biçer Danışmanlığında)

Citizen from Ottoman to Republic

*

Abstract

Citizenship education is extremely important in terms of the rights and responsibilities of a society, the role of the individual in the society and the citizen model that the states want to educate. Curriculum and textbooks were used as a social engineering tool during the transition from Second Constitutionalist Period to Republic. In this period, the Turkish society has transformed from the community of servants to the community of citizens whose rights are guaranteed by the constitution. Both Ottoman rulers and founders of Republic of Turkey aimed to educate ideal/good citizens and submissive/passive citizens through their own ideologies via curriculums and textbooks. The main purpose of this study is to examine what kind of citizen profile was aimed to train in the period from the Ottoman to the Republic via curriculums and textbooks of citizenship education, which aims to provide citizenship qualifications. The historical research pattern was used in the research. As a result of the findings obtained in the research that perception of citizenship was submissive/passive citizenship on the basis of rights in the Second Constitutionalist Period. Although submissive/passive citizens were wanted to be trained in a national line in the early years of the Republic, the main nationalization in education has fully manifested itself after the 1930s. In the process from Second Constitutionalist Period to Republic, the basic aim in citizenship education curriculum and textbooks was to raise citizens who are embraced with universal and national moral values and gained state management, environment, health and economic awareness.

Key Words: *Republic, Constitutionalist Period, Citizenship, Education, Curriculums, Good Citizen.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte vatandaşlık eğitimi farklı isimler altında verilmiştir. Bu eğitim sırasıyla programlarda ve müfredatta Ma'lûmât-ı Medeniyye, Ma'lûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye, Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Medeniyye, Tarihiyye ve Diniyye, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Ülke ve Toplum İncelemeleri, Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Sosyal Bilgiler gibi dersler adı altında yer almıştır. Bu dersleri Sosyal Bilgiler öğretmenleri bazen de tarih ve coğrafya öğretmenleri vermişlerdir. Bu bağlamda vatandaşlık dersi Sosyal Bilgilerin ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki NCSS'de (Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi) Sosyal Bilgiler eğitiminin amacı vatandaşlık yeterliliklerini kazandırmak olarak ifade edilmiştir (NCSS, 2004). Fransız Devrimi'nin etkisiyle birlikte 19. yüzyıldan itibaren ülkelerin eğitim anlayışları dönemin siyasal gücünün öngördüğü şekilde yapılandırılmış, yurttaşlık anlayışı kendini ulusla eşleştirip özdeşleştiren, vatan sevgisi ve bilinci aşlamaya çalışılan bir vatandaşlık anlayışına dönüşmüştür (Gürses, 2010).

Aynı yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çıkan ulusçuluk isyanlarının önüne geçmek ve imparatorluğu birarada tutmak düşüncesiyle Osmanlıcılık fikri çerçevesinde bir Osmanlı vatandaşı oluşturma politikası güdülmeye başlanmıştır. Ayrıca devleti dağılma sürecinden çıkarmak ve toplumda yeni bir aidiyet duygusu oluşturmak için Tanzimat'la (1839) birlikte hızlı bir modernizasyon sürecine geçilmiştir. Önce Meşrutiyet'in ilanı (1876) ile neticelenmiş olan bu süreç, 1878'de başlayan kesintinin ardından 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile yeniden başlamıştır. Meşrutiyet ilanı ve anayasanın yürürlüğe girmesi Osmanlı toplumunu artık reayadan vatandaşa dönüştürmüştür (Kadioğlu, 2007). Yani, daha önce kul ve tebaa anlayışıyla yönetilen ülkede, artık bireysel ve toplumsal anlamda hakları olan ve bu hakları anayasalarla güvence altına alınmış insanlar topluluğu ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu topluluğu düzenleyerek ülkenin ideoloji ve değerlerini aktarmanın en etkili yolu da eğitim, yani öğretim programları ve derslerdir. Bu bağlamda, 1908'den 1961'e uzanan süreçteki gelişmelerin vatandaşlık açısından öğretim programları ile ders kitaplarına ne şekilde

ve hangi yoğunlukta yansıdığı veya ne tür değişikliklere uğradığı çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Vatandaşlık

Vatandaşlık, temelinde insan haklarını barındıran bir kavramdır. Bu kavram vatandaş kelimesinden türetilmiştir. Vatandaş, bir siteye, yani hukuksal olarak tanımlanmış bir bütüne ait olan kişidir. Vatandaşlık kavramı Antik Yunanda "cite"den türetilmiş ve ilk olarak "citeain", ardından "citoien" olarak kullanılmış, 17. Yüzyıla kadar da "citoyen", yani bir kentte oturan olarak anlam bulmuştur. Bu kavram Roma Dönemi'nde "civis", "civitas" (siyasi bir cemaatin üyesi) anlamında; son olarak da "citoyenette", yani yurttaş, vatandaş olarak kullanılmıştır (Bouineau, 1998). Günümüzde ise vatandaşlık daha çok siyasi ve hukuki bir terim olarak kullanılmakla birlikte en bilindik manada, bir devlete ait olmakla ilgili hak ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Vatandaşlığın ortaya çıkışı Antik Yunan'da siyasal ve kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır (Gülpınar, 2012). Bu dönemde vatandaşlık bir gruba veya topluluğa üye olmak anlamında kullanılmıştır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012). Topluluk halinde yaşamaya başlayan insanların örgütlenmesi neticesinde devlet kurumu ortaya çıkmıştır. Bu kurum bünyesinde insanların bir arada yaşayıp düzenin sağlanması ve vatandaşlık sisteminin oluşması için bir takım kural ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur (Akbaş, 2008).

Tarihsel süreçte vatandaşlığın değişimi birey ve toplumun değişimiyle ilişkilidir. Birey ve toplum değiştikçe vatandaşlık kavramına yüklenen anlam da değişime uğramıştır. Kamusal alanın yoğunluğu Antik Yunan'da polis, Roma'da İmparatorluğun toprakları, Orta Çağ'da ticaretin yoğunlaştığı şehirler ve günümüzde ise ulus devletlerdir. Vatandaşlığın, Fransız Devrimi'ne kadar daha çok statü kavramıyla, devrim sonrasında ise ulusal devletlerde statü kavramından ziyade bireysel hak ve yükümlülükler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Daha sonraları ise, vatandaşlık kavramı belirli sınıfsal ayrımcılıklardan sıyrılıp farklılaşarak devletin tüm üyeleri vatandaş olarak kabul edilmiştir (Topuzkanmış, 2013).

Dünyada ve Türkiye'de Vatandaşlığın Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreçte yurttaşlık kavramı Yunan şehir devletlerinin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu dönemde vatandaşlık kavramının bir topluluğa bağlılık anlamında kullanıldığı görülür (Yılmazcan, 2017). Antik Çağ'da ortak bir düşünce paydası oluşturmayı hedefleyen yurttaşlık Orta Çağ'da toplumsal hayat ile manevi hayat arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde kullanılmıştır. Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra ise yurttaşlık kavramının daha çok haklar bağlamında bir nitelik kazandığı görülmektedir. Tarih boyunca farklı anlamlar yüklense de vatandaşlık kavramı hep toplum ilişkilerini düzenleyen konumda olmuştur (Gürses, 2010).

Atina, şehir devletleri halinde örgütlenmiş küçük devletçiklerden oluşmaktaydı. Büyük bir imparatorluk'tan veya merkezi bir yönetimden bahsetmek söz konusu değildi. Savaş ittifakları haricinde herhangi bir birliktelikleri yoktu ve siyasal açıdan bağımsız statülerdi. Antik Yunan'da vatandaş olmanın temel şartları 18 yaşından büyük ve Atinalı bir babadan olma, Perikles'ten itibaren de Atinalı anneden doğmuş olmaktı. Bunların dışında kalan kadın, köle ve Atinalı olmayanlar vatandaş statüsünde kabul edilmemişlerdi (İplikçioğlu, 2007). Halk "Agora" denen meydana toplanır, önemli konulardaki kararlarını yöneticilere bildirirdi. Bu şekilde yönetime katılır veya vatandaşlık haklarını yerine getirirdi. Sparta'da da Roma ile aynı şartlar geçerliydi.

Roma'da soy ve kan bağı ile olan vatandaşlık bağları yanında daha sonradan evlat edinme ve değişik bireysel yöntemlerle elde edilen bir vatandaşlık hüviyetinden de bahsedilebilir (Bouineau, 1998). Roma Dönemi'nde yurttaşlık kavramı Plebler ve Patriciler adı altında iki farklı sınıf ile anlam kazanmıştır. Roma Devleti'nde soy ağacı çok önemli olup siyasi hakları elde etmenin yolu soy ağacına dâhil olmaktan geçiyordu. Plebler ile Clientler özgür olmalarına rağmen bir soy ağacına bağlı olmadıkları için seçme ve seçilme gibi hakları yoktu (Kadıoğlu, 2007). Yine toplumun en alt kademesi hiçbir hakka sahip olmayan kölelerden oluşmaktaydı. Roma'da asıl gücü elinde bulunduran, seçimle gelmesine karşın ömür boyu görevde olan kral idi. Soyluların oluşturmuş olduğu bu cumhuriyet sisteminde pleblerin hiçbir siyasi hakkı yoktu. Bu da iki yüz

yıl boyunca Roma Devleti'nde Patrici ve Plep çekişmesine neden olmuştur (Ünsal, 1998).

Yunan Dönemi'nde yaşam biçimi olan vatandaşlık, Roma Dönemi'nde hukuksal bir statü olarak kabul edilmiştir. Antik Yunan'da insanların doğuştan sahip olduğu vatandaşlık anlayışı, Roma Dönemi'nde birtakım ayrıcalıkları beraberinde getirmiştir (Yılmazcan, 2017). Hem Antik Yunan'daki hem de Roma'daki demokrasi ve vatandaşlık anlayışı günümüz ölçütlerinin çok gerisindeydi. Bu düzen ve ayrıcalıklar Orta Çağ Avrupa'sında da devam edegelmiştir. Antik Yunandan sonra Roma'nın da yıkılışıyla birlikte Batı Avrupa'da yine kralların, soyluların ve kilisenin egemen olduğu toplumsal ve sınıfsal farklılıkların görüldüğü bir dönem daha yaşanmıştı. Nitekim Roma Devleti'nin Kavimler Göçü ile zayıflayıp, ikiye bölünmesi ve Batı Roma'nın yıkılmasından sonra kral ve soyluların elinde olan düzen bozulacak ve yerini derebeylik düzenine bırakacaktı. Derebeyler zengin soylulardan oluşan toprak ağaları olup kendi bölgelerinde mutlak bir iktidar kurmuşlardı. Halk derebeylerin idaresi altında kendi geçimleri ve güvenlikleri için mutlak otoriteye itaat edecekti. (Ülgen, 2010). Bu döngü, 1215 İngiltere'sinde Yurtsuz Kral John ile büyük toprak sahipleri arasında yapılan antlaşma olan Magna Carta ile kralın yetkilerine bazı kısıtlamalar gelmesi ve toprak sahiplerinin bazı haklarını yazılı hale getirmesi, hak ve özgürlükler temelindeki bir vatandaşlığın inşası için çok önemli bir dönemeç olmuştur (İplikçioğlu, 2007).

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte vatandaşlık çok farklı bir ivme kazanarak günümüz ilkelerine geçiş evresine girmiştir. Coğrafi Keşifler'le birlikte Avrupa'da artan ekonomik ve ticari faaliyetler toplumsal hayata da etki etmiş, özellikle gücünü mal varlığından alan yeni bir sınıf olarak ortaya çıkacak olan burjuvaziler, daha önce kral ve soyluların elinde olan hakları kendileri de istemeye başlamışlardır (Sencer, 1990). Amerika kıtasında da İngilizlere karşı bir huzursuzluk ve memnuniyetsizlik baş göstermişti. Özellikle İngiltere'deki baskılar yüzünden yapılan göçler ve ağır vergi koşulları Amerikan kolonilerinde büyük tepkiye yol açmıştı. İngiltere'nin Fransa ile yaptığı Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) nedeniyle ağır bir ekonomik yara alması ve bunu da Amerika kıtasındaki kolonilerine vergi olarak yansıtması Boston Eyaleti'nde ilk isyana sebep olmuştur. Fransa'nın desteği ile büyüyen

isyan hareketi kolonilerin zaferiyle Amerikan özgürlük mücadelesine dönüşmüştür (Sencer, 1987). Bu mücadele sonunda Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (2 Temmuz 1776) yayımlanmıştır. Buna göre; bütün insanlar eşit yaratılmıştır ve hakları doğuştandır. Özgürlük ve mutluluğu arama hakkı vardır. Bu haklar, değiştirilemez ve devredilemez. Fransız kurucu meclisi tarafından kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (27 Ağustos 1789) evrensel mesajlar içeren bir metindir. Her ne kadar İngiliz Bildirisi'ne benzer nitelikler taşısa da asıl ilham kaynağı aydınlanma çağı filozoflarının savunduğu değerler olmuştur (Ağaoğulları, 1989). Amerikan Bildirisi özetle insan haklarının vazgeçilmez olduğunu ve insanların eşit olduğunu belirtmiştir. Ayrıca insanların elde ettikleri hakları, kendi kurdukları ve kendi yönetecekleri iktidarlarla güvence altına alacaklarının önemine vurgu yapmıştır.

Amerikan Bildirisi'nden sonra insan haklarının ana teması; Antik Yunandan başlayıp İslamiyet'in ortaya çıkışında, Roma'da, Osmanlı'da, İngiltere'de, Amerika'da ve daha birçok ülke ve medeniyetteki hümanist hareketler olmuştur. İhtilalin Fransa'da patlak vermesinde ise; İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkan kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili gelişmeler, diğer ülkelere göre Fransa'da kralın ve soyluların baskısının daha fazla olması, Yedi Yıl Savaşlarının ekonomiyi bozması ve Fransız aydınlarının etkisi gibi hususlar etkili olmuştur. 14 Temmuz 1789'da Fransa'nın başkenti Paris'te, halkın Bastille Hapishanesi'ni basması, tutuklu ve hükümlüleri salıvermesi, kralcı devlet güçlerini saf dışı etmesiyle başlayan süreç; daha sonra sırasıyla Avrupa ve dünyada büyük insan hakları mücadelesine sahne olmuş ve vatandaşlığın tarihsel dönüşümünde belki de en önemli kilometre taşı olmuştur. Fransa'da patlak vermesine karşılık, kısa sürede tüm dünyada etkileri görülüp yayılan bu devrim, Fransa kralı, saray görevlileri, soylular ve din adamlarının sömürüsüne karşı, burjuvazinin, köylüleri ve işçileri de yanına alarak ayaklanması, sömürü düzenine belli ölçüde de olsa son vermesi, halkların, başlarında bir kral olmadan da cumhuriyet yönetimleriyle kendi kendilerini yönetebileceklerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Hobsbawm, 2003). Böylece yurttaşlık artık İlk ve Orta Çağ'daki anlamlarını yitirerek tamamen farklı anlam yüklenmiştir. Bu bildirge, her ne kadar insan haklarının gelişimi için çok önemli olsa da bu haklar bildirgeden sonra da gelişimini sürdürmüştür. Nitekim yaşanan büyük savaşlar ve ortaya çıkan büyük

toplumsal sorunlardan sonra, hem kıtalar içinde hem de dünya genelinde barışın ve kişi haklarının korunması uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmıştır.

Türkiye’de vatandaşlık eğitiminin gelişimine bakıldığında uzun soluklu bir dönemi ele almak gerekmektedir. Özellikle Osmanlı son dönemi’nden başlanarak Tanzimat, Islahat Fermanları ve Kanun-ı Esasi’nin yürürlüğe girdiği süreçlere kadar vatandaşlık bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı toplumu’nun ancak vatandaşlık bağıyla bir arada kalabileceğine inanılmaktaydı. Diğer önemli bir husus ise Müslim gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın herkesin vatandaş olarak kabul edilmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi. Osmanlı Devleti çöküşü ve dış devlet müdahalesini önlemek, tebaasını bir arada tutabilmek adına Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyet’e kadar devam eden bir takım ferman ve kanunlar çıkarmıştır. Meşrutiyet’ten sonra daha çok hakları anayasa ile teminat altına alınmış vatandaşlar topluluğundan bahsetmek mümkün olmuştur. Bu da Osmanlı toplumunun reayadan vatandaş statüsüne geçişi için önemli bir kilometre taşı olmuştur (Üstel, 2005).

Türkiye’deki Vatandaşlık eğitimi ise Türk milletinin ortaya çıkışına kadar götürülebilir. Selçuklu ve Osmanlı Dönemler’inde Tarih ve Coğrafya dersleri içinde verilen Vatandaşlık eğitimi Osmanlı toplumunun geçirdiği değişim ve dünya üzerindeki eğitimsel gelişmelere paralel olarak 1908’den sonra müstakil bir ders halini almıştır (Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1913). Osmanlı son döneminde artan toprak kayıpları ve devletin çözülmesine karşı bir tedbir olarak devlet, eğitimi bir ideolojik araç olarak kullanmış ve eğitim yolu ile kendisine sadık yurttaşlar yetiştirmek istemiştir. İlköğretimde Mâlûmât-ı Medeniyye, Musâhabât-ı Ahlakîyye gibi isimler adı altında bazı derslere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti, bu dersler ile hem sadık vatandaşlar hem de birtakım ulusal ve evrensel ahlaki değerler ile donatılmış, görev ve sorumluluklarını bilen, devletin yapısı, ekonomi, sağlık ve çevre konularında farkındalık sahibi olan yurttaşlar yetiştirmeyi hedeflemiştir (Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1913).

1913-1914’te Musâhabât-ı Ahlakîyye adı altında programda yer edinen dersin asıl amacı dağılmakta olan Osmanlı toplumunu bir kimlik altında toplamaktır. Bu nedenle ilk defa çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı

Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) ile Osmanlı ülkesinde vatandaşlık; müstakil bir ders olarak karşımıza çıkmıştır (Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1913). Cumhuriyet Dönemi'nin ilk programı ise 1924 yılında hazırlanmıştır. İlköğretimde beş yıllık sistem getirilmiştir. Musâhabât-ı Ahlakiyye ve Mâlûmât-ı Vataniye adıyla programda yer alan dersin amacı Cumhuriyet rejimine sadık vatandaşlar yetiştirmek olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekâleti İlk Tedrisât Dâiresi, 1924) 1926 programında ise Yurt Bilgisi adıyla yer almıştır. Programda dersin amacı; iyi birer vatandaş yetiştirmek ve gençlere mensubu olduğu vatan ve millet bilincini kazandırmak olarak belirtilmiştir. (İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926).

1926 programı beş yıllık ilköğretimi iki devreye ayırmıştır. Bir, iki ve üçüncü sınıflar ilk devre dört ve beşinci sınıflar ikinci devre olarak kabul edilmiştir. 1936 programı daha önceki öğretim programlarında olduğu gibi Cumhuriyet'e, inkılâplara ve sisteme sadık iyi vatandaşlar yetiştirme amacını muhafaza etmiştir. 1936 programında Yurt Bilgisi'nin amacı ise Türk inkılâbının manasını, muhtelif cephelerinin önemini, Türkiye'nin sadet ve refahına yaptığı katkıyı ve memleketin istikbaline yapacağı tesiri öğrencilere kavratmak, onları Atatürk inkılâbının fedakâr birer unsuru olarak yetiştirmek şeklinde belirlenmiştir (İlk Okul Programı, 1936). 1948 programı da 1936 programına benzerlik göstermektedir. İçerik olarak dönemin gelişmeleri ışığında birtakım eklemeler yapılmıştır. 1930'lu yıllardaki millîleşme hareketleri ve ulusal vatandaşlık algısı, 1948 programında önemli bir yer tutmuştur (İlk Okul Programı, 1948). 27 Mayıs 1960 darbesinin etkisi ile 1962 yılında bir program taslağı hazırlanmıştır. Bu taslak 1968 İlkokul programına zemin oluşturmuştur. Hazırlanan program taslağı önce 14 ilde, daha sonra genişletilerek bütün illerdeki deneme okullarında uygulanmıştır. Yaklaşık 6-7 yıllık bir hazırlık ve uygulama evresi geçirdikten sonra ortaya 1968 programı çıkmıştır.

Bu taslak 1960 darbesinin siyasal ideolojisinin bir tezahürü olarak çıkmıştır. Programda vatandaşlık eğitimi dersi "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adıyla yeniden düzenlenmiştir. Programın ana amacı iyi vatandaş yetiştirmek olmuştur (MEB, 1962).

Özetle, 1913 programıyla eğitim tarihimizde yer almaya başlayan vatandaşlık eğitimi sırasıyla 1913'te Musâhabât-ı Ahlakiyye, Diniye,

Medeniye ve Vataniye, 1924'te Musâhabât-ı Ahlakiye ve Mâlumât-ı Vataniyye, 1926'da Yurt Bilgisi, 1936'da Yurt Bilgisi, 1948'de Yurttaşlık Bilgisi, 1961'de Yurttaşlık Bilgisi, 1962'de Toplum ve Ülke İncelemeleri, 1968'den 1985'e kadar da Sosyal Bilgiler olarak okutulmuştur. Vatandaşlık eğitimi, yapılan değişiklikle 1995'te Millî Tarih ve Millî Coğrafya adı altında okutulmuştur. Bu ders, 1998'de tekrardan Sosyal Bilgiler ve Vatandaşlık dersleri adı altında iki farklı ders olarak programa dâhil edilmiştir (Sönmez, vd. (1994).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 1908'den 1961'e kadar vatandaşlık eğitimi, öğretim programları ve ders kitapları aracılığı ile oluşturulmak istenen vatandaş modelini ele almaktır.

Araştırmanın Önemi

Öğretim programı eğitim sürecinin en önemli unsurlarından biridir. Çünkü hayatın başarılı bir şekilde sürdürülmesini sağlayacak becerilere öğretim programları öncülük etmektedir. Öğretim programı ile bireyler kısa ve uzun vadedeki becerilerini öngörürler. Öğretim programları bu becerileri kazandırmada öğretmenlere kılavuz olur. Bu bakımdan öğretim programları zaman içindeki ihtiyaçlar ve bilimsel gelişmeler ışığında ülkelerin çıkarları doğrultusunda yenilenir. Nitekim Türkiye'de de 1924 ile başlayan ve son olarak 2018 programı ile güncellenen öğretim programı birçok kez değişime uğramıştır (Güzel ve Karadağ, 2013).

Ders kitapları bize dönemin ideolojisi, yetiştirilmek istenen insan profili, okutulduğu dönemlere ait ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olaylar hakkında çok önemli bilgiler vermektedir (Cankılıç, 2010). Çünkü, nasıl bir yurttaş yetiştirilmek isteniyorsa eğitim kurumları ve ders kitapları da ona göre düzenlenmektedir. Her sistem ideolojik olarak kurulu düzeni içselleştirmiş bireyler yetiştirmek ister ve bunun en önemli yolu da kitaplardır. (Bircan, 1998). Kitaplar toplumun dönüşüm araçlarıdır ve bu yönüyle bize aktardıkları çok önemlidir. Bu araştırma, vatandaşlık eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlama amacını taşımaktadır.

Çalışmanın zaman aralığı 1908 ile 1961 tarihleri arasındaki ilköğretim vatandaşlık eğitimi bağlamında öğretim programları ve ders kitaplarıdır. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında bir bütünlük olgusundan ziyade kısa dönemli veya tek kitaba bağlı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise belirtilen tarihler arasındaki öğretim programları ve ders kitaplarına bir bütünsellik içinde yer verilerek II. Meşrutiyet Dönemi'nde okutulan vatandaşlık ders kitapları olan Mâlûmât-ı Medeniyeler ile 1924, 1926, 1936, 1948 İlkokul/İlköğretim Programları ve ders kitapları incelenmiş ve anlayıştaki süreklilik ya da farklılıklarla programların ders kitaplarıyla uyumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın sonunda, ders kitaplarında ve öğretim programlarında Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Türk toplumunda yetiştirilmek istenen yurttaş profili incelenerek, değişen yurttaşlık algısına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma II. Meşrutiyet'in başlangıcı olan 1908 tarihinden Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde çıkan programlar dikkate alınarak 1961 tarihine kadar sınırlandırılmıştır. Bu tarih aralığı belirlenirken vatandaşlık eğitiminin programlarda yer almaya başladığı dönem olan II. Meşrutiyet başlangıç olarak kabul edilmiştir. 1961 tarihi ile sınırlandırılma nedeni ise Cumhuriyet rejiminin devlete egemen olduğu ve tek parti iktidarının uzun süre devlete hâkim olduğu bir dönem olmasıdır. Araştırma 1913, 1924, 1926, 1936, 1948 programları ve bu dönem aralıklarında okullarda okutulan ders kitapları ile sınırlı tutulmuştur.

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili çalışmalar yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından tarihsel araştırma yönetimi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarihsel araştırma yöntemi gündelik ya

da gelecekteki olayların geçmişle ilişkilerini, nedenlerini, etki eden etkenleri ve gözlenen eğilimleri tespit etmek için yapılan sistematik veri toplamaya ve bunları değerlendirmeye dayanmaktadır. Pek çok eğitim uygulamaları, teorileri ve sorunlarının geçmiş olayların ışığında değerlendirildiğinde daha iyi anlaşıldığı gözlenmiştir (Gay, 1996).

“Şimdiki zamanı anlamak geçmişi bilmekle mümkün görülmektedir. Bugünün olayları, ancak onları etkileyen geçmiş olaylarla olan ilişkilerinin kavranması suretiyle anlam kazanmaktadır. Örneğin bugünkü eğitim amaçlarımızı, felsefemizi, yöntemleri gelenek ve tüm faaliyetlerimizi anlayabilmek, eğitim sistemimizin geçmişi hakkındaki bilgimize bağlıdır. Bu bakımdan tarihsel araştırma yöntemi sosyal bilimlerde ve eğitim açısından büyük önem taşımaktadır” (Kaptan, 1977, s.147). Bu bağlamda; bu çalışmada II. Meşrutiyet’le başlayıp 1961’e kadar devam eden süreçte ders kitapları ve öğretim programları tarihsel araştırma yöntemiyle incelenmiş ve yapılan analizler sonucu ulaşılan sonuçlar raporlaştırılarak sunulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada; MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, İSAM, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yayınlar Dairesi, Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi, Ferit Ragıp Tonguç Kütüphanesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Özege Koleksiyonu taranarak ilgili dönemlerin müfredat ve ders kitapları toplanmıştır. Elde edilen verilerin önemli bir kısmı da günümüz Türkçesi’ne çevrilerek analiz edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde öğretim programlarında ve ders kitaplarında tasvir edilen “vatandaş”la ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Türk toplumunun Meşrutiyet ile reayadan vatandaşlığa geçtiği dönemde Osmanlı, devleti bir arada tutma içgüdüleriyle Osmanlı kimliği etrafında yeni bir vatandaş modeli oluşturmayı hedeflemişti. Bu model de hiç şüphesiz ki itaatkâr vatandıştır. Osmanlı tarihi boyunca ortaya çıkan iç isyanlar ve darbelerle devlet adamları ve padişahlar çok sık değişmiş, hatta Genç Osman örneğinde olduğu gibi padişahların dahi ölümüyle

sonuçlanmıştır. Bütün bu siyasi bunalımlar neticesinde kanunlara, devlete ve devlet adamlarına itaat önemli bir konu olarak görülmüştür. Dolayısıyla siyasi düzenin devamı için bu konunun öğretilmesine ayrı bir ehemmiyet verilmiş ve hem ilköğretim programlarında hem de dönemin ders kitaplarında bu konuya sıklıkla değinilmiştir. Nitekim 1913 programında bu konuya “kanunlara itaat, padişaha itaat” başlıkları altında yer verildiği ve otoriteye ve kanunlara itaat eden bir vatandaşlık anlayışı oluşturulmak istendiği görülmektedir. Osmanlı Devleti itaat kavramını küçük yaşlarda özellikle aile içerisinde başlanarak çocuklarda yerleştirmeyi planlamıştır. Bu amaç ile itaat, programda büyüklere hürmet ve itaat başlıklarıyla yer almış, ders kitaplarında ise; “Ana ve babanıza (hürmet) (itaat) ve (minnetdarlığa) da mecbursunuz” ifadeleriyle itaat kavramının aile hayatından başlanarak öğretilmesi planlanmıştır. Örneğin, ders kitaplarında aile içerisinde itaatın önemi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bilakis ebeveynine itaat eden, mekteb vezaifini ifa eden çocuk açık alınlıdır, namusludur, sözlerinde, ef’âlinde samimiyet vardır. Herkesin yanında neşelidir, bahtiyardır. Çünkü ebeveyni rüfekası kendisini sever. Hürmet eder. Binaenaleyh “henüz genç iken itaate alışmış”. Genç iken ebeveyninize itaate alışacak olur iseniz bilahare faideli bir vatanperver iyi bir asker olursunuz. Kendi kendinize kumandaya kesb-i iktidar edersiniz (yetenek kazanırsınız). Çünkü “itaati bilmeyen kumandayı da bilemez” (A. Rıza, 1910, s.14).

Anlaşılabacağı üzere itaat kavramının küçük yaşlardan itibaren ve aile içerisinde başlanarak öğretilmesine önem verilmiştir. Osmanlı Devleti bu kavramın aileden başlanarak öğretilmesini ileride devlete ve kanunlara kolayca itaatın yerleştirilmesinin bir basamağı olarak görmüştür. Bu amaçlar çerçevesinde ders kitaplarında itaatkâr vatandaş şöyle tanımlanmıştır:

Zaten itaat hayatın mukteziyâtındandır (gereklerindedir). Bir amele müdürün verdiği emre itaat etmez ise iyi iş göremez. Bir memur amirlerinin talimatına riayet etmez ise vazifesinde kusur etmiş olur. Eğer bir asker amirinin kumandasına itaat etmez ise selamet-i vatan tehlikeye düşer kanuna itaat olmaz ise cemiyet-i beşeriyeye de mevcut olamaz (A. Rıza, 1910, S. 5).

Kavanine (Kanunlara) itaat her vatandaşın ilk vazifesi ki diğer bilcümle vezaifi câmi’dir kavanine itaat etmesidir. Eğer herkes istediği vakit kanuna itaat etmek hakkı bulunduğu zahib olur ise (düşüncesine kapılırsa) milletin teşkilatı

derhal bozulur. Kavanine itaatın icap ettirdiği her fedakarlığı etmeyi bilmelidir. Mesela mükellef olduğu hizmet-i askeriyenin ifası gibi” (A. Rıza, 1910, s.30).

Cumhuriyet’in ilk döneminde (1924-1926) ise oluşturulmak istenen vatandaş, (iyi vatandaş) ulus vatandaş ekseninde itaatkâr vatandaşdır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda vatandaşlığı üniter Türk kimliği çerçevesinde oluşturmak istemiştir. Türk milleti kavramı için ırk, dil ve dinin önemli olduğu belirtilmiştir. Programlarda Türk kimliği altında ulusal vatandaş tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“Millet bir devlete tabi olan ve menfaatlerin ve hislerin, iştirakiyle birleşen, menseleri müşterek bulunan fertlerin heyet-i mecmuasıdır (tamamıdır). Bir millet efradını birbirine bağlayan müessirler muhtelifdir. Bu rabıtalarda arasında ırkın, lisanın, dinin mühim bir mevki vardır. Hakikat-i halde, aynı ırka mensup, aynı lisanla mütakellim, aynı dine sâlik insanlar arasında büyük bir muhabbet vardır. Mamafih bir millet efradını bir kitle halinde toplayan şey, yalnız, ırk, lisan ve din değildir. Bir millet efradını birbirine bağlayan bağlar, daha ziyade maziye ait hatıralar ve istikbalde yapılacak fedakarlıklardır” (M. Adil, 1924a, s.3).

Bu dönemde devlet, iyi vatandaşı itaatkâr ve kanunlara itaat eden vatandaş olarak tanımlamıştır. Ders kitaplarında itaatkâr vatandaş “kanunlara itaat etmek bir vatandaşlık vazifesidir” başlığı altında şu şekilde açıklanmıştır:

“Kanunlara İtaat- Kanun bir memlekette umumi hayatın nizamı olduğu için, her vatandaşın kanuna itaat etmesi en mukaddes vazifedir. Bir memlekette cehaletin, nefretin, kin ve hasedin önünü alan, emniyet ve asayişini temin eden kanundur. Her vatandaş kanuna itaatle mükellef olduğu gibi; aynı zamanda kanuna karşı vaki olacak taarruzlara da son dereceye kadar müdafaya mecburdur. Kanuna itaat bir vazifedir. Fakat her ferd, hakka muhalif olduğunu iddia ettiği bir kanunun icap ettiği mecburiyetten halâs olmak (kurtulmak) için kanunen caiz olan her şeyi yapabilir. Yalnız cebir ve şiddet istimal edemez (kullanamaz)” (M. Adil, 1924b, s.79-80).

1926-1936 arası dönemde de programda ve ders kitaplarında devlet hangi tür vatandaş yetiştirmek istemiş sorusunun cevabı arandığında; bu cevap yine “kanuna itaat eden vatandaş” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun ve kanuna itaatkâr vatandaşla ilgili olarak şu açıklamaya yer verilmiştir:

“Kanunlar devletin ve milletin hayatını nizam ve intizama koyan umumi kaidelerdir. Evvela mebuslar ve İcra vekilleri tarafından teklif olunur. Birçok

tetkik ve müzakerelerden sonra Büyük Millet Meclisine ve Reis-i Cumhuriyet'e tasdik edilir. Milletvekillerinin kabul ve tasdik ettiği bir kanun elbette millet için faydalı olacaktır. Milletvekillerinin yani bütün bir milletin arzu ve iradesinden doğan kanunlara itaat herkes için vazifedir. Kanun Reis-i Cumhuriyet tarafından tasdik olunduktan sonra gazetelerle ve gazete olmayan yerlerde başka vasıtalarla ilan olunur. İlan olunduktan sonra bütün vatandaşlar ona itaate mecburdur. Görmedim, duymadım veya okuma bilmem gibi mazeretler dinlenmez. Kanuna itaat etmeyenler için ayrıca bir ceza kanunu vardır. Bu gibilere hükümet o kanuna göre layık olduğu cezayı verir" (A. Kami, 1929, s.92-93).

1936-1948 arası dönem millileşme hamlesinin yükselişte olduğu bir dönemdir. Bu dönemde belirgin olarak görülen vatandaşlık anlayışı "ulusal vatandaşlık" tır. Bu doğrultuda Türk kimliğinin öğretilmesi de temel amaç olmuştur. Bu husus 1936 programında şu şekilde ifade edilmiştir:

"Millet mefhumunu ve Türk Milletinin karakterini, ululuğunu, kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak, Türk askerini ve Türk ordusunu sevdirmek, saydırmak, bizim için askerliğin önemini kavratmak" (İlkokul Programı, 1936, s.94).

Programa göre devlet, yine itaatkâr vatandaşı iyi vatandaş olarak görmüştür. Nitekim programda geçen, "Meselâ öğretmen, kanuna itaatini önemini talebeye kavratmakla beraber sırasını getirerek kanunî hükümlerin tatbikine de çocukları sevk etmesi bisiklete binen çocukların, bisiklete binenler hakkında konulan hükümleri yerine getirmelerini temin etmesi sokakta yürürken, tramvaya, vapura otobüse binerken umumun selâmeti adına konulmuş olan hükümlere riayeti itiyat haline getirmelerini sağlaması lâzımdır" (İlkokul Programı, 1936, s.106) ifadeleri de bunu göstermektedir.

İyi vatandaşla ilgili olarak dönemin ders kitaplarında da bazı açıklamalara yer verilmiştir. Bunlardan birinde;

"Her vatandaş devletin kanunlarına uymak zorundadır. Devletin kanunlarına uymak rahat yaşamamız için de gereklidir. Devletin kanunlarına karşı gelenler ceza görür. İyi vatandaş devletin kanunlarına uyan, kanunun gösterdiği yolda giden vatanıdır. Beni güzel yurdumda rahat yaşatın, malımı, canımı koruyan yurdumun yasasına uyar ve onun buyruğunu dinlerim" (B., Ermat ve Ermat, 1942, s.29) denilmektedir.

Son olarak, 1948-1961 arası dönemin program ve ders kitaplarında da önceki dönemler ile benzerlik gösteren bir yaklaşım görülmektedir. Bu dönemde de nasıl bir vatandaş sorusunun cevabı; kanuna uyan, itaat eden vatandaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Programda ideal vatandaşlık eğitiminin amacı, “kanun kavramını öğrencilere benimsetmek, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazandırmak” ifadeleriyle açıklanmıştır (MEB, 1948).

Bu hususlara ders kitaplarında şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Hepimizin faydası için yine kendi seçtiğimiz mebuslardan meydana gelen Büyük Millet Meclisinin yaptığı kanunlara uymak vazifemizdir. Mesela her vatandaş düşündüğünü söylemek ve yazmak hürriyetine sahiptir. Fakat düşüncelerini yazıp söylerken hiçbir vatandaş sövmemeye, hakaret etmemeye mecburdur. Çünkü kanun sövmeyi ve hakaret etmeyi yasak etmiştir. Bu yasağı dinlemeyenler mahkemeye verilir. Mahkemeler de onlara hapis cezası verir. Böylece kanun dinlemeyip başkasının hürriyetine saldıranlar para cezası vererek veya hapse girerek kendi hürriyetlerini kaybederler. Kanunlara uyan kimseler böyle cezalara çarptırılmazlar, hürriyetlerini kaybetmezler” (Yücel ve Çapala., 1955, s.73).

1913’ten 1961 yılına kadar devam eden süreçte Osmanlı Devleti’nden başlanarak Türkiye Cumhuriyeti’ne gelinen süreçte oluşturulmak istenen yurttaş profili itaatkâr vatandaştır. Devlet, iyi vatandaş olarak kanuna, kural ve kaidelere uyan vatandaşı tarif etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra ulusal vatandaşlığın da kitap ve programlarda yer aldığını görülmektedir. Fransız İhtilalinden sonra imparatorluk yönetimlerinin sona ermesiyle üniter/ulusal vatandaşlığın dünyada yükselişe geçtiği bir döneme girilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla bu anlayış ülkemizde de yer bulmuştur. Bu iki vatandaşlık anlayışı, Cumhuriyet Dönemi ders programları ve kitaplarının konuları olmuştur. Devlet, eğitim yoluyla hem ulusal bilince sahip hem de itaatkâr/pasif vatandaşlar topluluğu oluşturmak istemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânından 1961 yılına kadar geçen süreçte öğretim programlarında ve ders kitaplarında hâkim olan vatandaşlık algısı ve bu algının değişimi incelenmiştir.

Vatandaşlık eğitimi ile ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmaların başında Üstel'in (2014) Makbul Vatandaşın Peşinde adlı çalışması gelmektedir. Üstel, bu çalışmayla II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar genel anlamda makbul vatandaşı tanımlamaya çalışmıştır. Üstel, vatandaş tanımını ararken vatan, millet, devlet tanımlarını irdelemiş; Osmanlı'nın son dönemindeki vatandaş profilini medeni vatandaş kavramı çerçevesinde daha liberal bir çizgide tanımlamıştır.

Keskin'in (2010) II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'nın karşılaştırmasını yapmıştır. Keskin II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan 1913 programının amacının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisinin çocuklara kavratılmak olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet Dönemi programlarının amacının da cumhuriyet ideolojisini çocuklara kavratmak olduğunu ifade etmiştir. Keskin (2010), Cumhuriyet Dönemi derslerinin içerik olarak çok yoğun olduğunu ve çocukların seviyesinden yüksek olduğunu öne sürmüştür. Programdaki içeriklerin ancak ileriki yaşlarda çocuklara kavratılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, programlardaki Sosyal Bilgiler dersinin amaç ve içeriklerinin birbirinden kopuk olduğunu belirterek programın amaçlarının ders kitaplarına yansıtılmadığını ifade etmiştir. Hâlbuki bu çalışmada hem programın amaçlarından farklı konuların hem de programın amaçlarının kitaplara yansıtıldığı ortaya konulmuştur. Ders kitaplarında kısmen programda olmayan konular mevcuttur. Fakat bu durum eksiklikten ziyade ders kitaplarının içeriğini programlara göre daha zengin hale getirmiştir. Buradaki belirsizlik Keskin'in araştırmasının sadece öğretim programlarını kapsamasıdır. Bu yönüyle öğretim programları ve ders kitaplarındaki vatandaşlık algısının birlikte ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Gürses (2010), Türkiye'de ders kitaplarında Yurttaşlık üzerine yaptığı araştırma ile Türkiye'nin yurttaşlık yansımaları ve ders kitaplarında öğrencilere hangi kavramlarla hangi değerlerin kabul ettirilmek istendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Gürses, araştırmasında Osmanlıdan Cumhuriyet'e Türk toplumunun reayadan vatandaşlığa evrilme sürecini ele almıştır. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlığını kulluktan vatandaşlığa geçiş olarak tanımlarken; Cumhuriyet dönemini ise Türk toplumunun gerçek anlamda vatandaş olduğu dönem olarak ifade etmiştir. Gürses Türkiye'deki yurttaşlığı pasif yurttaş olarak belirtmiş, yurttaşlığın millî bir kimlik etrafında

oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Türkiye’deki yurttaşlık anlayışının dönemin hükümetlerinin politikaları çerçevesinde değişim gösterdiğini belirtmiştir. Gürses, bu dönemdeki yurttaşlığı itaat eden yurttaş olarak tanımlamıştır. Gürses’in bu sonuçları araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Bu dönemde devlet itaatkâr/pasif vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Fakat buradaki çelişki bir yönüyle öğretim programları ve ders kitaplarında sürekli hak ve özgürlüklere vurgu yapılırken bir diğer yönüyle de devlet kanuna itaati sürekli olarak ön planda tutmuştur.

Coşğun (2015) Atatürk Dönemi Ders Kitaplarının Eğitim Felsefesi açısından incelediği araştırmasında Emile Durkheim’in görüşlerinin temeli olan iş bölümü, devlet ve toplum arasındaki görevler ve birbirlerine karşı sorumlulukların ders kitaplarında önemli bir yer edindiğini saptamıştır. Bu yönüyle Coşğun’un araştırma sonuçları bu araştırmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Bu dönemde ders kitaplarında devlet ve vatandaş ilişkisi karşılıklı haklar, birbirlerine karşı görevler bağlamında ele alınmıştır. Coşğun araştırmasında dönemin ders kitaplarını vatandaşlık algısı açısından değil; sadece eğitim felsefesi ve sosyolojisi yönüyle ele almıştır. Karakılıç ve Müjdecî (2013) Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında kimlik üzerine yaptıkları çalışmalarında 1950 ile 1960 yılları arasındaki ilk ve ortaokul ders kitaplarında tasvir edilen vatandaş modelini ele almışlardır. Karakılıç ve Müjdecî çalışmalarında cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı adına ve saltanat yönetimine karşı mesafeli ve olumsuz bir söylemin ders kitaplarında mevcut olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Fakat Karakılıç ve Müjdecî sadece 1950 ve 1960 dönemleri arasında ders kitaplarındaki vatandaşlık algısını incelemişleridir. Bu çalışmada ise II. Meşrutiyet’ten 1961’e kadar olan süreçteki vatandaşlık eğitimi programları ile ders kitapları incelenmiştir.

Vatandaşlık eğitimi alanında yapılan araştırmalardan biri de Tunç Yaşar’ın (2018) II. Meşrutiyet Dönemi’nde Malûmat-ı Medeniye ders kitapları üzerine araştırmasıdır. Tunç Yaşar çalışmasında ders kitaplarındaki vatandaşlık algısı ya da yurttaşlık algısının resmî ideolojideki yansımaları yerine II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki ders kitaplarının içerikleri, basıldıkları dönemin programları ile ilişkilendirilmesi, referansları gibi farklı bir boyutu ile ele almıştır. Fakat

Tunç Yaşar sadece II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki ders kitaplarını incelemiştir. II. Meşrutiyet'ten 1961 kadar olan süreçteki vatandaşlık eğitimi programları ile ders kitapları incelenmemiştir. Elkatmış'ın (2018) İlköğretim Programlarında yurttaşlık üzerine yaptığı araştırmada yurttaş profilini cumhuriyet'in ilk yıllarında milliyetçi bir çizgide olduğunu belirtmiştir. Mevcut araştırmada ise Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki vatandaşlık algısı her ne kadar ulusal çizgide olsa da bu dönemdeki asıl vatandaşlık algısı haklar temelli bir anlayıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlar birçok alanda haklar ve özgürlükler elde etmişlerdir. Gerçek anlamda ulusallaşma 1930'lu yıllardan sonra dünyada artan milliyetçilik hareketleri ile paralellik göstermektedir. Araştırmada 1936 programıyla da bu bulgular ortaya konmuştur. Elkatmış'ın çalışması sadece eğitim programları ile sınırlı kalmıştır. II. Meşrutiyet'ten 1961 kadar olan süreçteki vatandaşlık eğitimi programları ile ders kitapları incelenmemiştir.

Vatandaşlık eğitimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle kısa dönemli ve sınırlı dokümanlar ile çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma konuyla ilgili diğer araştırmalardan farklı olarak Sosyal Bilgiler eğitiminin ana muhtevasını oluşturan programlar ve ders kitapları birlikte ele alınmış; araştırma Türk toplumunun tebaadan yurttaşlığa dönüştüğü sürecin dönüm noktası olan II. Meşrutiyet'ten başlatılmış; Cumhuriyet rejimi ve Kemalist ideolojinin egemen olduğu dönemi de içine alarak 1961 tarihine kadar giden uzun bir dönemi kapsamıştır. Bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu araştırma, Türk tarihinin daha uzun bir dönemini kapsadığı için, hem farklı dönemler arasında karşılaştırma yapma hem de vatandaşlık eğitimi ve anlayışındaki değişimi/sürekliliği görme imkânı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlanarak toplum reayadan vatandaş'a doğru bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan vatandaşlığa dönüşme süreci, I. Meşrutiyet'in ilanı (1876) ile devam etmiştir. 1878'de kesintiye uğrayan bu süreç 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve Anayasa'nın (Kanun-i Esasi) yeniden yürürlüğe konulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemdeki siyasi gelişmeler eğitim alanına da yansımıştır. Özellikle 1908 sonrası süreçte Osmanlı ülkesinde vatandaşlık eğitimi Tarih ve Coğrafya derslerinden

ayrılarak müstakil bir ders haline gelmiştir. Bu ders aynı zamanda toplumun yaşadığı değişime de ayna tutmaktadır. Çünkü siyasi konjoktörler ve önemli olaylar kendisini eğitim alanında da belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bu durum öğretim programları ve ders kitaplarına da yansımaktadır.

Osmanlı devleti son dönemi'nde Musâhabât-ı Ahlakiyye ve Malumât-ı Vataniyye dersleri ile ahlaktan sağlığa, çevre bilincinden ekonomik bilince, aileye itaatten devlete ve devlet adamlarına itaate kadar her anlamda vatandaşlar yetiştirmek istemiştir.

Programlarda ve ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki vatandaşlık algısı yeni birtakım haklar ile medenileşme çerçevesindedir. Fakat burada bir çelişkiden bahsetmek mümkündür. Devlet bir yandan bireyin özgürlüğünden bahsederken, diğer yandan da itaat kavramı üzerine sıklıkla durmuştur. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'ni bir arada tutma çabalarının programa ve kitaplara yansıdığı görülmektedir. Yeni bir millet dokusu ile Müslim ve gayrimüslimin eşit tutulduğu bir anlayışın ülkeye egemen kılınmak istendiği görülmektedir. Ders kitaplarında Meşrutiyet yönetimi'nin önemine vurgu yapılmış, Meşrutiyet'in faydaları üzerine sıklıkla durulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde devlet, kanunlara uyan itaatkâr bir vatandaş yetiştirmeyi amaçlamıştır. Programda ve ders kitaplarında tasvir edilen iyi vatandaş itaatkâr vatandaşdır. II. Meşrutiyet Dönemi Türk toplumunun tebaadan vatandaşlığa geçtiği dönemdir. Bu yönüyle toplum birçok alanda yeni haklar elde etmiştir. Bu dönemin haklarının çıkış noktası hürriyet ve müsavat kavramlarıyla özgürlük ve eşitlik olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık anlayışı, Osmanlı Devleti'nin kendisini bir millet olarak ifade etmesi ve ayakta kalmaya çalışması çerçevesinde değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti bu dönemde bir Osmanlı üst kimliği oluşturarak devleti bir arada tutmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde sınıfsal bir ayrım yoktur. Toplumda dini olarak bir farklılaşma mevcut olup bu fark Müslim ve gayrimüslim olarak ifade edilmiştir. Osmanlı'da İslam dini gereği köle anlayışı mevcut değildir. Fakat dadı, lala ve hizmetçi gibi sıfatlarla anılan bazı kimseler bilinen köle statüsünde olmayıp bunların konuları farklıydı. Öğretim programı ve ders kitaplarında lala, dadı ve hizmetçilere aile konusu içerisinde yer verilmiştir. Lala, dadı ve hizmetçilerin iyilik ve fenalıkları, onlara karşı

görevler başlığı altında ele alınan bu kişiler aile fertleri arasında sayılmışlardır. Bu yönüyle bu dönemki vatandaşlık anlayışı eşitlik, özgürlükçü ve daha liberal bir çizgidedir. Osmanlı Devleti Müslim, gayrimüslim tebaasını eşitlik ve özgürlük çerçevesinde bir arada tutmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son müfredat programı olan 1913 programı ve programa göre hazırlanan ders kitaplarından anlaşıldığı üzere, vatandaş yetiştirmenin daha küçük yaşlardan itibaren aile içerisinde başlaması gerektiği düşüncesi hakimdi. Toplumun temel yapısı olan ailedeki bireylerin ahlaklı olması toplumun da ahlaki bir yapıda olmasının aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde hâkim olan itaatkâr vatandaş kavramı aile içerisinde de geçerlidir. Çocuğun anne babaya, büyüklere itaati daha sonraki yaşlarda kanuna ve devlete itaatinin ilk aşaması olarak görülmüştür.

Cumhuriyet'in ilk döneminde Türk toplumu reaya statüsünden arınmış, hakları anayasa ile teminat altına alınan ve kendi kendisini yöneten bir vatandaşlar topluluğuna dönüşüm yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir. Cumhuriyet rejimi ile daha önce Osmanlı ülkesine gelen fakat çeşitli sebepler ile sekteye uğramış birçok hak toplumunda tekrardan yer edinmeye başlanmıştır. Bunlar; hürriyet, müsavat, masuniyet (korunma), vicdan, tefekkür, kelim, neşir, seyahat, akit, sa'y ve amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri, intihab hakkı gibi haklardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu yeni hak ve özgürlüklerin yanında devletin, bir çelişki olarak görülebilinecek, itaatkâr vatandaşlar yetiştirmek istediği de ders kitaplarında görülmektedir. Bu dönemde ders kitaplarında iyi vatandaşın tanımı; kanuna uyan, itaat eden vatandaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, Cumhuriyet rejimini bir beka meselesi görmüş ve rejime sadık vatandaşlar yetiştirmek amacıyla Cumhuriyet kavramının programda ve ders kitaplarında yoğun olarak yer almasını sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk döneminde vatandaşlık algısı ulusal/milliyetçi bir çizgide olsa da ulusallığın/milliyetçiliğin tam anlamıyla vatandaşlık eğitimi programına girmesi 1936 programı ile olmuştur. 1936 programında *"Millet mefhumunu ve Türk Milletinin karakterini, ululuğunu, kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak, Türk askerini ve Türk ordusunu sevdirmek, saydırmak, bizim için askerliğin önemini*

kavratmak” ifadeleriyle Türk kimliği çerçevesinde ulusal bir vatandaş modelinin oluşturulmak istendiği açıkça ifade edilmiştir.

Genel itibarıyla Osmanlı Dönemi’ndeki öğretim programları ve ders kitaplarında tarif edilen ideal/iyi vatandaş; ailesini, vatan ve milletini seven, sancağa, ecdada ve ecdadın bıraktığı eserlere saygılı davranan vatandaştır. Bilime önem veren, disiplinli, düzenli, çalışkan, özgür düşünceye sahip, insanlar ile iyi ilişkiler kuran, adab-ı muâşerete dikkat eden, empati ve özleştirici yapabilen, kendisine karşı saygılı, vicdanlı, merhametli ve sabırlı davranan kimselerle; dürüstlük, tutumluluk, kanaatkarlık, fedakarlık, yardımseverlik, tevazu, samimiyet ve sorumluluk sahibi olmak, gıybet yapmamak, yalan yere yemin etmemek, ekonomi, çevre ve doğa bilincine sahip; temizliğe, sağlığını korumaya ve kişisel bakımına özen göstermek gibi millî ve evrensel ahlaki değerlere sahip kimseler ideal vatandaş sayılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi’nde ise; vatan, millet ve devlet kavramlarının önemini kavramış; vatandaşlık hak ve sorumluluklarının bilincinde olan, askerlik, vergi ve seçme seçilme hakkını vatan görevi sayan; insan haklarına ve özel mülkiyete saygılı; Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, Cumhuriyet rejimini ve demokrasiyi özümseyip benimsemiş; yerel ve merkezi yönetimlerin yapısını ve işleyişini bilen; toplum yaşamına ayak uydurabilen, toplum menfaatini kendi menfaati önünde gören, devlet malına sahip çıkan ve koruyanlar da ideal/iyi vatandaşlar olarak görülmüşlerdir.

Bütün bunların yanında 1913’ten 1948’e kadar hem Osmanlı’da hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde, program ve ders kitapları’ndaki ortak vatandaşlık algısı genel itibarıyla itaatkâr vatandaştır. Bu söylem ders kitaplarında ve 1913 programında Osmanlı Devleti’nde padişaha itaat, Osmanlı kanunlarına itaat şeklinde yer alırken; Cumhuriyet programlarının tamamında kanuna, devlete ve devlet adamlarına itaatin önemini kavratmak başlıklarıyla yer almıştır.

Programlarda ve ders kitaplarında bir yandan hak ve özgürlüklere vurgu yapılırken bir yandan da itaatkâr vatandaş vurgusu yapılmıştır. Bu yönüyle bir çelişki söz konusudur. Ders kitaplarında kişisel özgürlükler ele alınırken diğer bir yönüyle de kanuna ve devlet adamlarına mutlak itaat istemiştir. Bu nedendir ki neden kanuna itaatkâr vatandaş amaçlanmıştır? sorusuna cevap aradığımızda karşımıza cevap olarak

“mevcut iktidarların devamı için asayiş ve güvenliğin sağlanması önemlidir” çıkmaktadır. İsyandar, grevler, protestolar, hak arayışları, iktidarların devamı için tehlikeli görülmüştür. Bu şekilde gösterilecek tepkiler yöneticiler için pek istenmeyen bir durumdur. Bunun aksine itaatkâr vatandaşlardan oluşan, bir bakıma devleti kutsayan bir toplumu yönetmek ise daha kolaydır. Bu nedenle Osmanlı'da da Türkiye Cumhuriyeti'nde de eğitim yolu ile oluşturulmak istenen yurttaş profili itaatkâr vatandaşdır.

Öneriler

1. Ülkelerin vatandaşlık anlayışının göstergeleri öğretim programları ve ders kitaplarıdır. Bu dönemde sınırlı sayıda ders kitabı araştırmaya dahil edilmiştir. Bu dönemlerde yazılan veya bakanlıkça tavsiye edilen daha başka ders kitapları da mevcut olup bunlar yeni araştırma konusu yapılabilir.
2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan ders kitaplarının bir kısmı İngilizce ve Fransızca gibi dillerden yapılan çevirilerdir. Bu kitapların neden tercih edildiği, içeriği ve bu dönemde yazılanlarla benzer ve farklı yönleri ayrı bir çalışma konusu edilebilir.
3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan ders kitaplarının bir kısmı sadece hikâyelerden oluşmaktadır. Bu yönüyle diğer kitaplardan farklı olarak daha alt sınıflar için tasarlanmış olup bunların içeriklerinin de iyi bir vatandaş yetiştirmede etkileri ayrı bir araştırma konusu edilebilir.
4. II. Meşrutiyet Dönemi programıyla Cumhuriyet Dönemi programları içerik analizi yöntemi ile karşılaştırmalı bir şekilde ele alınabilir. Bu yöntem ile programlardaki değer, kavram ve beceriler; kod, tema ve kategorilere ayrılarak hangi dönemde hangi kavramların ne sıklıkla kullanıldığı nitel analiz programları aracılığı ile ortaya konabilir.

EXTENDED ABSTRACT

Citizen from Ottoman to Republic

*

Mehmet Melik Kaya – Baykal Biçer

Anadolu University-Dumlupınar University

Introduction

Citizenship education is extremely important in terms of the rights and responsibilities of a society, the role of the individual in the society and the citizen model that the states want to educate. Curriculum and textbooks were used as a social engineering tool during the transition from Second Constitutionalist Period to Republic. In this period, the Turkish society has transformed from the community of servants to the community of citizens whose rights are guaranteed by the constitution. Both Ottoman rulers and founders of Republic of Turkey aimed to educate ideal/good citizens and submissive/passive citizens through their own ideologies via curriculums and textbooks. The main purpose of this study is to examine what kind of citizen profile was aimed to train in the period from the Ottoman to the Republic via curriculums and textbooks of citizenship education, which aims to provide citizenship qualifications. The historical research pattern was used in the research. As a result of the findings obtained in the research that perception of citizenship was submissive/passive citizenship on the basis of rights in the Second Constitutionalist Period. Although submissive/passive citizens were wanted to be trained in a national line in the early years of the Republic, the main nationalization in education has fully manifested itself after the 1930s. In the process from Second Constitutionalist Period to Republic, the basic aim in citizenship education curriculum and textbooks was to raise citizens who are embraced with universal and national moral values and gained state management, environment, health and economic awareness.

Purpose: The purpose of this research is to investigate citizen model which was aimed to be formed through citizenship education, curricula and textbooks from 1908 to 1961.

Method: In the study designed within the framework of historical research method, one of the qualitative research designs, document analysis technique was used as a data collection tool. (Balci, 2006; Büyüköztürk and others, 2016; Kaptan, 1977; Şimşek and Yıldırım, 2016). The data were obtained from the Ministry of National Education Ferit Rağıp Tuncor archive and documentation library. The data obtained were transcribed from Ottoman Turkish to modern Turkish for the purpose of the research. The findings, which were obtained within the scope of the Education documents, which was originally transcribed into Turkish, were analyzed by descriptive analysis method and reported.

Findings

Generally the ideal/good citizen described in the curricula and textbooks of the Ottoman Period was who loves his family, homeland and nation, and also respects to the flag, ancestors and works of his/her ancestors. People, who care about science, disciplined, organized, hardworking, have free thought, have good relations with people, can empathize and self-criticize and also respectful, conscientious, compassionate and patient, honest, frugal, contented, self-sacrificing, helpful, humble, sincere and responsible, not to backbite, not to swear falsely, to be conscious of economy, environment and nature; have national and universal moral values such as cleaning, protecting their health and taking care of their personal care, are considered ideal citizens. In the Republican Period; People, who comprehended the importance of the concepts of homeland, nation and state; being aware of citizenship rights and responsibilities, considering military service, taxes and the right to be elected as a patriotic duty; respecting human rights and private property; Adhering to Atatürk's principles and reforms, assimilated the republican regime and democracy; knowing the structure and functioning of local and central governments; can keep up with the social life, see the public

interest before their own, protect and protect the state property, are also seen as ideal/good citizens.

Discussion and Conclusion

In this research, in the period from the 2nd Constitutionalist Period declared in 1908 to 1961, the perception of citizenship prevailing in curricula and textbooks and the change in this perception was examined.

In the programs and textbooks, the perception of citizenship in the last period of the Ottoman Empire is within the framework of civilization with a number of new rights. But it is possible to mention about a contradiction here. While the state was talking about the freedom of the individual on the one hand, on the other hand, it frequently focused on the concept of obedience. In addition, it is seen that the efforts for keeping the Ottoman Empire together, were reflected in the program and books in this period. It is seen that with a new national consciousness, it was aimed to consider Muslims and non-Muslims equal all over the country. The importance of the constitutionalist administration was emphasized in the textbooks, and the benefits of the Constitutional Monarchy were often emphasized.

In the first period of the Republic, Turkish society was freed from the status of *rayah* (Ottoman people), and took an important step towards transforming into a self-governing citizen community whose rights were guaranteed by the constitution. With the republican regime, many rights that came to the Ottoman country before but were interrupted for various reasons began to take a place in the society again. These are; freedom, equality, innocence (protection), conscience, speech, publication, travel, contract, right and deed, appropriation and savings, association, society, company rights and freedoms, and the right to choose. In the first years of the Republic, besides these new rights and freedoms, it is also seen in the textbooks that the state wanted to raise obedient/passive citizens, which could be seen as a contradiction. The definition of good citizen in the textbooks in this period; appears as a law-abiding, obedient citizen.. The state considered the republican regime as a matter of survival and concept of the republic heavily included in the curriculum and textbooks in order to raise citizens loyal to the regime.

As a result, from 1913 to 1948, both in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, the perception of common citizenship in the curriculum and textbooks is generally obedient citizen. While this discourse was included in the textbooks and the 1913 curriculum as obedience to the sultan and obedience to the Ottoman laws in the Ottoman Empire; It was included in all of the Republican programs with the titles of making people comprehend the importance of obedience to the law, the state and statesmen.

Kaynakça/References

- Adil, M. (1924a). *Mâlumât-ı Vataniye İlk mektep dördüncü sınıf*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Adil, M. (1924b). *Mâlumât-ı Vataniye İlk mektep beşinci sınıf*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde birey-devlet ilişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(03), 195-228.
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Arslan, A. (2018). Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, 4(1), 19.
- Bouineau, J. (1998). *Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık*. (Çev. Yeşim Küey). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bircan, İ. (1998). Demokratik Eğitim Kurultayı. *Bireysel Bildirgeler*, Ankara: İİBK Yayını.
- Cankılıç, E. (2010). *Ortaöğretim 9. sınıf tarih ders kitapları ile ilköğretim 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih ünitelerindeki görsel malzeme sunumunun karşılaştırılması* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Coşgun, S. (2015). *Atatürk dönemi yurt bilgisi ders kitaplarının eğitim felsefesi ve sosyolojisi açısından değerlendirilmesi* (yayımlanmamış doktora tezi) Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Yücel, H. A. ve Çalapa, R. (1955). *Yurttaşlık bilgisi*. İstanbul: Atlas yayınevi.
- Demokrat Parti Tüzüğü. (1946). *Demokrat parti tüzük ve programı*, Ankara.
- Elkatmış, M. (2014). İlköğretim programlarının yurttaş profili. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(36), 1-14.
- Ermat, B. ve Ermat, K. (1943). *Yurt bilgisi dersleri: beşinci sınıf*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- Gay, L. R. (1996). *Educational research: Competencies for analysis and application*. 5th Ed. Merrill, New Jersey: Upper Saddle River, NJ: Merrill/Pearson Education. [See Chapter 2.]
- Gülpınar, F. (2012). Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3(67), 081-109.
- Gürses, F. (2010). Kemalizm'in model ders kitabı: Vatandaş için medeni bilgiler. *Akademik Bakış*, 6(4), 7.
- Gürses, F. (2010) *Türkiye'de ders kitaplarında yurttaşlık: Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarından bugüne kavramsal dönüşümü*. (yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2013). Anlatma becerileri açısından "Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)"na eleştirel bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 45-52.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 39-54.
- Hobsbawm, E. J. ve Şener, B. S. (2003). *Devrim Çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti (1329/1913). *Mekâtib-i ibtidâiyye ders müfredâtı: altı, beş, dört ve üç dersâne ve muallimli mekteblere mahsûs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekâleti-İlk Tedrisât Dâiresi (1340/1924), *İlk Mekteblerin Müfredât Programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İlkmekteplerin Müfredat Programı (1926). İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları.
- İlkokul Programı (1936). T.C. Kültür Bakanlığı. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İlkokul Programı (1948). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İlkokul Programı (1962). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kami, A. (1929). *Yurt bilgisi. İlk mektep-dördüncü sınıf*. İstanbul: Öztürk Matbaası
- Karakılıç, C. ve Müjdecı, M. (2013). Yurttaşlık bilgisi kitaplarında kimlik ve vatandaşlık (1950-1960). *Pursuit of History*, 6(11), 173-98.

- Kaptan, S. (1977). *Bilimsel araştırma teknikleri ve istatistik yöntemleri*. Ankara: Tekışık Matbaası.
- Keskin, Y. (2010). *Türkiye'de II. Meşrutiyetten günümüze kadar uygulanmış olan Sosyal Bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkiye Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi yayın: Belgeler serisi.
- Tevhid-i Tedrisat. (1924). *Sebilürreşad*. 29 Mayıs 1924.
- Rıza, A. (1910). *Malumat-ı ahlâkiye ve medeniye*. İstanbul: Karabet matbaası.
- Sencer, M. (1987). İnsan hakları açısından Amerikan devrimi. *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, 9(1), 85-126.
- Sencer, M. (1990). İnsan hakları açısından İngiliz devrimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(2), 3-21.
- Sönmez, Vd. (1994). *Sosyal Bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem yayıncılık.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2013). *Türk hukukunda anayasal gelişmeler ışığında vatandaşlık* (yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yaşar, F. T. II. (2018). Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: Malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 52(52), 311-342.
- Yılmazcan, D. (2017). Antik Yunan'da kölelik: Atina ve Sparta örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 117-136.
- Ülgen, P. (2010). Orta çağ Avrupa'sında feodal sisteme genel bir bakış. *Mardin Artuklu Üniversitesi Mukaddime Dergisi*, 4(1), 1-18.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık zor zanaat. 75 Yılda Tebaaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Üstel, F. (2014). *Makbul vatandaşın peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Kaya, M. M. ve Biçer, B. (2021). Osmanlıdan Cumhuriyet'e vatandaş. *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 8025-8053. DOI: 10.26466/opus.936133.